

MÓSER ZOLTÁN

Versek énekhangra

Juhász Ferenc a *Hódolat a zenének* című írásában így vall a falujáról s a népdalról: „Falun születtem 1928-ban, s nőttem kölyökből kamaszodván az 1930-as években, oly időkben, oly korban (pedig szülőfalum csak 20 kilométerre van Budapesttől!) amikor bivalyos és négyökrös szekerek szórták a szalmát a térdig-por országúton, s szombat délután sárga szarvasbőr-comb-belsejű nadrágban, karcsú barna lovakon kilovagoltak az uraságok, a rózsacsipkeharangba bújtatott kisasszonyok a velem-korú fiúk, fényes hintókon poroztak végig a jegenyés Fő-utcán, s rá-rápöccintettek „játékos” ostorukkal a lányok máslis copfjára, a szegények fekete kalapjára. Az én falumban a népzene halott volt. Az én falumban halott volt a népdal. Még csak ravatalon se feküdt; de enyészve volt a földben, csontváza-se-tudtam-merre-lehet! Ott fúvós zene járta búcsúkbán, lakodalmakban, temetéseken, Húsvétkor, Úrnapján, Karácsonykor, a Nemzet ünnepein és a háború alatt; fúvós zene, sramli, s az alsó-vég kocsmájában cigányzene, ha bál volt... És micsoda döbbenet, létem teljes meghódítása volt a teljes népköltészettel a végzetes-tiszta, virág-irgalmú és halál-szárnyütésű, Föld-Anya bánatú, vadrózsa-léptű népdallal, népballadával való: szívemet boldog máglyára ítélő szent találkozásom!”

A népdallal és népballadával, illetve Bartókkal való „szent találkozás” kapcsán, néhány példa alapján arról szól ez az írás, hogyan építi be versébe a népdalt és a népballadát Juhász Ferenc, hogyan variálja, értelmezi és ha „átfesti”, mi lesz belőle. A költői szabadságról szól mondhatnók, de nekem elsősorban azt mutatja ez a rövid leltár, hogy mit kezdjen, mit kezdhet a XX. Század második felében a magyar költő a népköltészettel.

Előljáróban azt is el kell mondanom, hogy egy színről, a feketéről, és számos – versbe költözött – állatról, madárról lesz szó. Jegyzetelés közben vettem észre, hogy ezek mind olyan jelképes állatok, amelyeket a költő teljesen átértelmezett. Ezért itt több szó lesz a szimbólumokról, azok jelentéséről, mint Juhász Ferenc verseinek magyarázatáról.

Variánsok – feketében

A sor elejére – az előbbi vallomásra gondolva és ahhoz kapcsolódva – az 1949-ben íródott TÁG NAPLÓ-ban szereplő, Biáról szóló szerelmes szép ének kívánczik.

HALLOD, ÉNEKELNEK A BIAI LEGÉNYEK

*Halod, énekelnek a biai legények,
csapatban mennek a lányok után.
Május van, csillagig száll most az ének:
„Sej orgona nyílik, meg sej tulipán.”*

*Megrakott szekér ring az út porában,
kinyújtott nyakkal húzzák a bivalyok.
Mint villára tűzött almát viszik
szarvuk hegyén az arany napot.*

*Hej, trilla-tralla, harmonikáznak.
Mennek a lányok és visszanevetnek.
Rózsaaág hajlik át a kerítésen,
vállára épp a Fekete gyerekeknek.*

E versnek látszólag semmi köze a magyar népdalhoz: szülőfalujának egy apró eseményét énekl meg a költő. Ám az utolsó két sorban a népdalból ismerős, jelképes képpel találkozhatunk: „Rózsaaág hajlik át a kerítésen,/ Vállára épp a Fekete gyerekek” – ez a két sor olyan, mintha valamelyik népdalból került volna ide.¹ A népdalban a rutafa ága az udvarba, a rozmaring ága valakinek a vállára, itt pedig a rózsafa ága hajlik át a kerítésen – hasonlóan a fentiekhez – vállára a Fekete gyerekeknek. A rózsza is, az áthajló, elágazó, a vállat érő ág, virág is jelkép – mindkettő szerelmi jelkép –, a fekete szín, a Fekete gyerek is. Csakhogy – eltérően a népdaltól – valami rossznak, jövőnélkülségnek az érzetét költi, jelöli.

Ennek egyik oka a *fekete* szín, amely az ősi sötétség, a káosz, az éjszaka, a feneketlen, titokzatos mélység, a világúr jelképe. A szegény, a bánat, a lemondás színe, a gyász kifejezője; számos hagyományban a gonosz erőkhöz kötődik.

A kereszténységben egyrészt a halál és a gyász színe, másrészt a bűn, a Pokol, a bűnhődés jelképe. A Sátán különböző fekete színű állatokban ölt testet, pl. fekete kecskebak; fekete kutya, fekete macska. Az ördögök, a boszorkányok ruhája is fekete, és a boszorkányok kísérő állatai szintén feketék.

A XX. századi irodalomban a személytelenség, az abszolút passzivitás, a nihil és a reménytelenség szimbóluma.²

A fekete gyászszín csak később, a 13. században terjedt el, akkor, amikor a halálhoz kapcsolódó eszkatologikus képzetek helyét fokozatosan háttérbe szorították a bűnbánatra, a megtisztulásra és ennek nyomán a megbocsátásra vonatkozó teológiai tanítások. A gyászmisékből ekkor tűnik el a húsvéti időben énekelni szokott alleluja, bevezetik a fekete színű gyászmiseruhákat, elterjednek a komor gyászzenék és a számadásra felszólító halotti beszédek.³

*

A gyászszín feltűnően sokat szerepel Juhász Ferenc költeményeiben: nem magában, hanem „madaras változatokban”.

¹ Két népdalt is idézhetünk: az első a zoborvidéki szentiványi énekek közül, a második Bartók felsőireghi (Tolna m.) gyűjtéséből való. In Móser Zoltán: Névviselések III. Csíkszereda 2008. 139., Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai. Bp., 1984. 196. sz.

² Szimbólumszótár (Szerk. Pál József és Újvári Edit), Bp., 1997. 425.

³ Tánczos Vilmos: Folklórszimbólumok. Kolozsvár, 2006. 133.

A FEKETE PÁVA című Juhász versben ismerős népdalszöveget – sorokat, részeket – panelként épít be, s azokat változatlanul hagyja, vagy variálja. Ebben a volt barátának, Kormos Istvánnak emlékét és énekét – annak két sorát – idézvé, kora ifjúságukra s az elhagyott szerelmekre emlékezik a költő. Juhász Ferenc versében ez a fekete páva a költő barát szívében sétál és énekel.

Ez a fekete páva (több más, jelképes madárral együtt) ott sétál a hatalmas méretű, siratónak is nevezhető, VERS NÉGY HANGRA, JAJGATÁSRA ÉS KÖNYÖRGÉSRE, ÁTOK-TALANUL (1956) című költeményben is, amelyet genezisében szerelmes versnek mondhatunk.

„Közlő anyaga mindössze néhány halvány utalás, mely zaklatott szavak között kerül felszínre töredezetten: a költő felesége pusztító némaságba zuhan, s már-már feladta az életet. A férfit nemcsak a tragikus lehetőség teszi kétségbeesetté, hanem, a bűntudat, az önvád is: *ó, ne büntess engem így magamért*. A kettős súly alatt a költő számára a szerelem élet-halál kérdése. Verse tehát nemcsak a szerelem visszaperlése, hanem az életé is: küzdelem a „fehér bárány”, a halál ellen.”⁴

Ebben a hosszú versben előbb egy népballadát, majd egy népdalstrófát vesz át, s ezt variálja. Az idézendő népdalnak a variánsait Csanádi Imre gyűjtötte össze, miközben egyik, talán az egyik legszebb változat szövegét szülőfalujában, a Fejér megyei Zámolyon is megtalálta. Ő hívta fel figyelmünket arra az erdélyi variánsra, amelyet dallammal együtt adott közre Jagamas János.

*Vajon ki járt kis kertembe fekete galamb képibe?
Szedi virágomnak ágát, Rozmaringomnak bimbóját.*⁵

Ezt a népdalszöveget így variálja Juhász Ferenc:

*Valaki járt a kertembe,
Fekete galamb képibe,
Szedi virágomnak színét,
Rozmaringomnak tetejét.*

Mivel jelképes madárról van szó, szükséges erről röviden szólunk.

A *Physiologus* ezt írja a galambról: János így beszél: „Láttam az egeket megnyilatkozni és a Szentlelket galambként a mennyekből alájőni és őreá szállani, és egy égi hang ezt mondta vala: Ez az én szerelmes fiam, akiben én gyönyörködöm.”

A keresztény művészetben a galamb leginkább a Szentlélek jelképes ábrázolására szolgált. Jézus megkeresztelkedésekor az Isten lelke galamb képében szállt és föléje ereszkedett.

A galamb másik jelképes szerepét a *Teremtés könyve* beszéli el. Egy galamb hozta hírrül a csőrében tartott olajággal a vízözön elmúlását Noé bárkájára, ezért vált a galamb a kibékülés és a béke szimbólumává, napjaink békegalambjának eredetivé. Ebben az értelemben említik a galambot a solti eklézsia 1772-ből való terítőjének közepén is, ahol „egy galamb vagyon, szájában olaj ágat tart”.

⁴ Bodnár György: Juhász Ferenc. Bp., 1993. 44.

⁵ Magyarózd, 1951. JJ. In Romániai magyar népdalok. Bukarest, 1974. 22. sz.

Ókeresztény síremlékeken, szarkofágokon és katakombák falfestményein a galambok az élet fáját vagy a koszorút csipegetik, az élet vizéből isznak, vagy hajókon ülnek és a megholtak lelkét jelképezik.

Érdeemes hangsúlyozni, hogy ugyanaz a galamb az ókori mitológiában és a keresztény szimbolikában határozottan ellentétes jelentést is hordozott. A Vénusz által idomított galamb ugyanis már a görögöknél a szerelem hírnöke volt. A keresztény művészetben pedig éppen az ártatlanság és a hűség jelképeként is ábrázolták.

Az egyik XVIII. századi énekeskönyv a galambok szabadságát dicséri:

*Ó, ti szép szavú galambok,
Tü ott jártok, hol akartok,
De az hálót nem látjátok,
Mely miatt esik fogságotok.⁶*

Sinkó Katalin egyik tanulmányban elemezte a nőalakkal ábrázolt galamb ikonográfiai tradíciójának alakulását, módosulását a képzőművészetben, egészen a 19. századig. A galamb itt is a testi és lelki tisztaságot szimbolizálja, s ábrázolása így bizonyos erotikus mondanivalót is hordoz.⁷

Itt a népdalban, és Juhász Ferenc versében is egyértelműen erotikus jelentést hordoz. De miért fekete a galamb? Íme a költő válasza:

*Miért beszélsz te, kis szívem, miért, miért, beszélsz a fekete galambról?
Sötét madár, rabló madár, elszállt kacagva, gyászban fosztogatni.
Miért beszélsz te, kis szívem, miért, miért beszélsz a fekete galambról?
Fegyver dördült, s a virágnak, rozmaringnak kellett vérben fölfakadni.*

Az idézett folytatásban a fekete páva következik:

*Valaki járt a kertembe,
Fekete páva képibe,
Sírva ikráját folytatja,
Virágaim megríkatja.*

Dorothea Forstner: *A szimbólumok világa* című könyvében hosszan olvashatunk a páváról. Ő írja – természetesen mások kutatásait felhasználva –, hogy a Szentírásban egyetlen hely kivételével sehol nincs szó a páváról. Ha az egyházatyák alkalmanként beszélnek a páváról, akkor nem szimbolikus értelemben szólnak róla. Szavaikból csak az derül ki, hogy a régi időkben mennyire tisztelték és szerették ezt a gyönyörű madarat, és milyen tulajdonságokkal ruházták fel.

A középkortól kezdve a pávának, illetve a pávaszimbolikának a legkisebb részletekbe menően kidolgozott jelentéstana volt. Az antik világban szokásban volt, hogy az elholtak sírjait lehetőleg otthonosan rendezzék be és egy lakás berendezésének megfelelően díszítsék. (Virágos kerteket ábrázoltak, melyekben állatok sétáltak, s idillikus jelenetek játszódtak le.) A kereszténység megtartotta ezt az ártatlan szokást. S ez a kerti idill vált az-

⁶ In. Bocskor János énekeskönyve 1716–1739. 48. sz.

⁷ Fügedi Márta: Állatábrázolások a magyar népművészetben. Miskolc, 1993. 21–22.

után a keresztényeknél az égi örömök kertjének szimbólumává. Ha a paradicsomot a festő lehetőleg egyszerűen akarta ábrázolni, akkor az örök tavaszra és az eljövendő örök dicsőségre mutatott rá a páva-ábrázolással. A páva motívum gyakori előfordulása a keresztelő kápolnáknban azt mutatja, hogy a páva-motívum a szellemi megújulás és a kereszttségben megnyilvánuló isteni kegyelem szimbolikáját hivatott feleleveníteni.⁸

De hasonló jelentéssel szerepelhet a szarkofágokon is. Az örök élet, az örök tavasz lehet a jelentése: a Halhatatlanság!⁹ A pécsi ókeresztény freskón szereplő páva is valószínűleg halhatatlanság-szimbólum – írja Henszlmann Imre.¹⁰

A katakombák falain, bizánci és középkori ábrázolásokon domborműveken, mozaikon, freskókon, kódexekben sűrűn találkozunk páva képekkel. Irodalmi példákat is tudunk említeni a II. vagy III. század elején keletkezett koraközépkori Physiologustól kezdve.¹¹

De pávát feketében sehol nem találni, csak az idézett versben, annak magyarázata szerint azért, mert gyász-ruhát öltött magára a rikácsoló, bánatos páva.

A vers folytatásában a *fekete hattyú* képével is találkozunk:

*Valaki járt a kertembe,
Fekete hattyú képibe,
Töri zöldemet karmával,
Arany-pikkelyes csizmával.*

A *hattyúról* hosszan lehetne szólni, mint szimbolikus vagy allegorikus, vagy mint jelképét már elvesztett állatról. Itt most összefoglaló jelleggel röviden csak annyit, hogy fehérsége a tisztaság jelentését is magába foglalja, s ugyancsak színe révén a fekete ellentéte is. Az ókori és középkori legendákból, mondákból az tűnik elő, hogy a fekete tóban, folyóban – a Halál birodalmában! – úszó hattyú lélek jelkép.¹² (Ilyen a Kalevala 14. énekében is.)

Talán így és ezért teremtődött meg az a legenda, amely szintén ókori hiedelmekből táplálkozik, s nálunk Temesvári Pelbárttól Petőfiig, Tompáig több helyütt is fellelhető, hogy a halálát megérezvén édes-bús énekbe kezd a hattyú s így megy a halálba.¹³ Ezt a hattyúdalt „a középkorban összefüggésbe hozták Krisztus szenvedéseivel.”¹⁴ Balassi egyik énekszerző kortársa „részletesebben is idézi a hattyú esetét, melyet az igazi kereszténynek is követni illik:

*Tanuságunk légyen a hattyú példája,
Gonosz időn örvend, melyből a jót várja.*

⁸ Dorothea Forstner: Die Welt der Symbole. Innsbruck–Wien–München, 1967. 249–252.

⁹ Hermann Weyl: Szimmetria. Gondolat, 1982. 23.

¹⁰ Henszlmann Imre: Mon. Hung. Arch. 1873. II. kötet I. rész. 157.

¹¹ Horváth Sándor: A Physiologus. Eth. 1921. 23., Eckhard SÁNDOR: Balassi-tanulmányok. Akadémia Kiadó, 1972. 298., Szabó Árpád–Kádár Zoltán: Antik természettudományok. Gondolat, 1984. 410.

¹² Ipolyi Arnod: Magyar Mythologia. Pest, 1854. 359.

¹³ Eckhard Sándor: Balassi-tanulmányok. Bp., 1972. 299., Farkas Henrik: Legendák állatvilága. Bp., 1982. 137–139.

¹⁴ A keresztény művészet lexikona. (Szerk. Jutta Seibert) Bp., 1986. 120.

*Mikoron közelget utolsó órája,
szép énekszózzal ő halálát várja.*¹⁵

Ám a középkori írók tudnak a szerelmeskedésükről is: a két sétáló hattyú pedig a szerelmes pár allegóriáját jelentette, a búslakodás ennek a hiányát, a szerelem okozta bánatot. Így szerepel Balassi *Aenigmájában*, de meglepő módon előkerült egy Kiskunhalason gyűjtött gyermekjátékdalban is:

*A Tisza partján Két fehér hattyú,
Jajgatva sétál, jajgatva sír.*¹⁶

*

A vers negyedik fekete madara a sólyom:

*Valaki járt a kertembe,
Fekete sólyom képibe,
Súlyos, mint az arany-serleg,
Térdig nyomja be a földet,
Arany-sarkantyúval vágja,
Sírva rikoltoz magába,
Vér szökik lépte nyomába.*

A sólyom már az ókori népeknél szoláris jelkép volt. Az ókori kelet népeinek napkultúrája szinte kínálta a madár és a nap asszociációját. Az egyiptomi Hórusz mitikus sólyommadara úgy emelkedik ki a lótuszszimbóló közepéből, mint a nap. Hórusz az ég hatalmas ura, megtestesítője a magasban szárnyaló sólyom. Az egész eget átfogó madár szeméi a hold és a nap, szárnyai átölelik az egész földet. Hóruszt, az istenkirályt az egyiptomiak kettős koronás, sólyom fejű férfi alakjában mintázták meg.¹⁷

A Szimbólumtár szerint „a sashoz hasonlóan a magasság, a fizikai, szellemi és morális felemelkedés szimbóluma. Ezzel összefüggésben a győzelmet, a szabadságot és a reményt jelenti.

A kereszténység szembeállítja a vadászsólymot a szelídített sólyommal: előbbi a gonosz gondolat és tett, utóbbi a szent ember, ill. a keresztény hitre tért pogány jelképe.

A lovagkor és a reneszánsz kedvelt vadászmadara; gyakran látható udvari mulatságokat, vadászaton ábrázoló miniatúrákon és festményeken. A kámzsás sólyom „Post te nebras spero lucem” (A sötétség után fényt remélek) felirattal a sötétségben élő rab, a megbéklyózott szellem számára a fénybe vetett remény kifejezője. A középkori költészetben a szépség, a nemesség és a kedves szimbólumává válik. Balassinál is ebben az értelemben szerepel: „Téged pedig sólymom, én édes vad ráróm, az én sok kiáltott szóm / Kezemre nem híhat...” (Én édes szerlmem...).¹⁸

Két XVII. századi daloskönyvünk is őrzi azt az éneket, ahol a sólyom az ifjúság, mint a szabadság allegóriájaként szerepel:

¹⁵ Eckhard Sándor: Balassi-tanulmányok. Bp., 1972. 199.

¹⁶ In. Paksa Katalin–Németh István: MNA. Alföld. Bp., 1994. 61. sz. 80.

¹⁷ Fügedi Mária: i. m. 15.

¹⁸ Szimbólumtár, 425.

*Ifjúság, mint sólyom madár,
Addig víg, mint szabadon jár,
De énnékem, szegénynek már,
Szívem víg örömet nem vár.¹⁹*

*Ifjúság, mint sólyom madár,
Addig víg, ha szabadon jár,
De huj nékem, szegénnek már,
Vigasztalást szívem nem vár.²⁰*

A versben a fekete sólymot nyíl járja át, s virágba borul a költő kertje újra, szépen: „il-latozik a jácint, rozmaring, / mint a mindenség az isten tenyerében.”

Balladák hangján

A tárgyalandó hosszú vers címében is megjelölt négy hang közül a másodikat a *Júlia szép leány* balladánk képviseli. Ebben a leány búcsúját, siratóénekét idézi a költő: az egészet szószerint átveszi Kriza János immár klasszikus gyűjtéséből, és úgy olvasztja részeként versébe, hogy azt magyarázza, értelmezi. Továbbköltve hozzáteszi a magáét is, és ez lesz immáron a vers harmadik hangja. A titokzatos ballada égből jövő (követként jövő) fehér báránya a leányt hívja a mennybe, mivel egy híja esett a szüzek seregének. Ezért a leány azt kéri édesanyjától, hogy sirassa el éltében, hadd hallja, hogyan siratná el holtában:

*Sirass, anyám, sirass, éltömbe hadd halljam,
Hadd halljam éltömbe, hogy siratsz hótomba.*

*– Leányom, leányom! virágos kertömbe
Első raj méhömnek gyöngé lépecskéje,
Gyöngé lépecskének sárguló viassza,
Sárga viasszának földön futó füstje,
Földön futó füstje s mennybe ható lángja!...*

Korond (Udvarhelyszék)²¹

A *fodor fehér bárány* ebben a versben, mint rabló jelenik meg, kitől a költő szíve retteg. Ez a kép, ez a motívum ótestamentumi könyvek, jelenések kapcsán tűnik fel az ANYÁM című eposznak (1969) egyik részletében: itt először Iszonyinak, másodsor Megváltónak nevezi a titokzatos bárányt.

*...ülj a Csillag – bak szarvára,
Fehér Bárány hátára:*

¹⁹ XVII. századi Vásárhelyi Daloskönyvből. Dallammal együtt Kodály Zoltán gyűjtötte, Barslécen, 1907-ben. In. Kodály Zoltán: A magyar népzene. 1969. 62.

²⁰ In. Szentsei Daloskönyv, 70. sz.

²¹ Sokáig egyetlen változatát ismertük ennek a különös balladának. Azóta, hála Kallós Zoltánnak, Moldvából több énekes változat is előkerült. Ezekben nem Júlia, hanem Márton Szép Ilona a főhős neve.

a két égő gyertya közé,
gyertya-oltár feje mögé,
szagos lángcsipke-oltára,
lángoló szűz koponyája,
égő gyertya-oltár feje,
gyertyacsipkefa-erdeje,
égő gyertyakoronája,
tűz-koszorú lángolása
világítsa be arcodat,
titokzatos mosolyodat,
a gótikus gyertya-templom,
gyertyatemplom-fejű Iszony
hátán ülj te mosolyogva,
csillagból-szótt szívét nyomva,
csillagból-szótt teste trónján
ülj te Titok és hallgass rám,
az égő halál-trónuson,
lángoló Fehér Báránynon,
a rózsákból font szent lovon,
Megváltó Fehér Báránynon,
a lobogó csillag-trónon
ülve hallgass engem asszony...

A Júlia szép leány *fodor fehér báránya*, és amivel az is kapcsolatban állott, vagy állhatott, a regősénekeink *csodafejű szarvasa*, s a középkori Agnus Dei ábrázolások egymásra vetülnek, egymásba olvadnak ebben a versrészletben. A középkor kedvelt és elterjedt ábrázolásáról van szó, amelynek ismerjük oroszlános-báránys változatait is.²²

A jó Pásztor ábrázolásokon a juh (a bárány) jelentheti a bűnbánót, a megtalált báránnyt, a megmentett lelket. A IV. századi ábrázolásokon mind gyakoribb a bárány Krisztus-szimbólumként. A ravennai San Vitale templom mennyezetmozaikján így látható, csillagos háttérrel. Itt azonban a bárány nem egyszerűen a megtestesült Ige szimbóluma, ez már a dicsőséges, trónon ülő (álló) Bárány, akinek szarva van! Ugyanakkor áldozat is, mert magán viseli a szenvedés jeleit.²³

A bárány – szimbólum kialakulásának és elterjedésének egész történetét természetesen itt most nem tekinthetjük át, de néhány dolgot azért röviden hadd érintsek. Az eledelnél kell kezdenünk, hiszen a húsvét szinte áldozati jellegű eledele a *húsvéti bárány* volt, „amelyet húsvétjukon már az ószövetségi zsidók is ettek keserű salátával és kovásztalan kenyérrel, Egyiptomból való menekülésük és az ő elsőszülöttjeiknek váltsága emlékezetére – írja a tudós Bálint Sándor. – Az Úr ugyanis az egyiptomiak elsőszülöttjeit halállal sújtotta, a zsidókat azonban megkímélte. Ábrahám áldozataiban is Izsák helyett leölt kos szerepel. Engesztelő napjukon a zsidók a pusztában bűnbakot eresztettek.”²⁴

²² Erről lásd: Bogyay Tamás: Isten báránya. Regnum 1940/41. 94.

²³ Vanyó László: Az ókeresztény művészet szimbólumai. Bp., 1988. 202.

²⁴ Bálint Sándor: Karácsony, Húsvét, Pünkösd. Bp., 1976. 301.

Az Újszövetségben is számos utalás található a húsvéti bárányra: Keresztelő Szent János így mutatja be Jézust tanítványainak: „Íme az Isten Báránya! Ő veszi el a világ bűnét!” (Jn 1,29-37). Amikor Jézus „húsa” evéséről beszél (Jn 6,53), akkor valószínűleg a húsvéti bárányhoz hasonlítja magát.

A típus szimbólum lett, és a Jelenések könyvében a Bárány önállóan cselekszik; a trónon ül (22,1), felnyitja a könyvet (6,1 és 8,1), pásztorként vezeti a nyáját (7,14), menyegzőre hív (19,7-9), ő az új Jeruzsálem világossága (21,22), ő az élet és életet ad (22,1).

Mivel Ábrahám – Szent Pál nyomán – minden hívő atyja, így Ábrahám áldozatának mozzanatai jelentősek lettek a keresztények számára is. Az Ábrahám által feláldozott kos az egyházatyáknál Krisztus-szimbólum lett.²⁵

692-ben a konstantinápolyi zsinat megtiltotta Krisztus bárány alakban való ábrázolását. A keleti egyházban azóta igen ritka ez a téma. Rómában viszont majdnem ezzel egyidejűleg I. Sergius pápa elrendelte, hogy áldozáskor a következő imát kell énekelni: *Agnus dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis – Isten báránya, aki elveszed a világ bűneit, irgalmazz nekünk*. Ebből következően a nyugati művészet megtartotta és gyakran ábrázolta a bárányszimbólumot.²⁶

Ez a bárány (kinek szarva van!) jelenik meg Juhász Ferenc mindkét költeményében, de egészen más, negatív szerepben, apokaliptikus értelmezésben.

*

Továbbra is maradjunk a magyar népballadánál: néhány strófát idézünk Juhász Ferencnek A SZIVÁRVÁNY SZÍNŰ CETHAL című verséből.

*A sírod besüppedt,
mint egykor a hátad,
ahonnan kivágták
késsel a bordákat.*

*Mondják, a koszorú
rothadt el fejednél,
megroskadt a deszka
elbomlott szívednél.*

*A sírod besüppedt,
les fekete szájjal.
Hordom rá a földet
nagy vesszőkosárral.*

*Amit este hordok,
beomlik reggelre,
amit reggel hordok,
letöpped estére.*

²⁵ Vanyó László: Az ókeresztény művészet szimbólumai. Bp., 1988. 202–203.

²⁶ Fügedi Márta: Állatábrázolások a magyar népművészetben. Miskolc, 1993. 157.

DÉVA VÁRA

Nemcsak az idézett részlet utolsó strófája, de a sorok szótagszáma, ütemezése, a rímek megegyező volta is a ballada és a vers rokonságára utal. Akár el is énekelhetjük a verset a ballada dallamára.

*Egykor elindula Tizenkét kőmies,
Hogy megállíthassa Magas Déva várát.*

*Akit reggel raktak, az délre megomlott,
Amit délre raktak, estére megomlott.²⁷*

A sejtelem hangjai és dajkarímei között

Mindannyian jól ismerjük, óvodás korunkban számtalanszor mondtuk, énekeltük a „szita, szita péntek, szerelem csütörtök, dob szerda” sorokat, ezt a kedves hidas-kapus gyermekjátékdalt. Kutatóink vélekedése szerint ezek a sorok régi varázsszövegek emlékét rejtik. Juhász Ferenc A SEJTELEM HANGJAI című versének következő sorai is a ráolvasókra emlékeztetnek, a szómágiát juttatják eszünkbe, de az un. „napsorolókkal” is rokoníthatók, amelyből kimarad a hétfő és a vasárnap.

²⁷ Gyergyóremete, 1910. Gyűjtötte Kodály Zoltán

*Kedd, szerda, vérmes csütörtök:
a Kék- nyíl felém süvöltött...*

*Pénteken a csönd szeret meg.
Virágállatok merednek...*

*Szombaton irgalmat hoznak.
A sejtelmek harangoznak.*

Párhuzamként két, teljesen más előjelű napsorolót idézek:

*Hétfő hetibe,
Kedd kedvibe,
Szerda szerelmibe,
Csütörtök csűribe,
Péntek pitvarába,
Szombat szobájába,
Vasárnap kétszer az Isten házába.*

*

*Hétfőn heverünk,
Kedden keverünk,
Szerdán szerelmeskedünk,
Csütörtökön csüllünk,
Pénteken pityorgunk,
Szombaton szomorkodunk,
Vasárnap egész nap bort iszunk.²⁸*

A következő, rajzzal is illusztrált, prózában kezdődő, s versben folytatódó levél 1971. január 30-án, szombaton 10 órakor kelteződött.

„Ma reggel, bekapcsolván a rádiót, (úgy fél 8-kor) hallom ám, hogy „három varjú kasszál” (a kert alatt), s jutott eszembe erről, hogy mikor Te énekelted ezt a gyermekdalt, voltál rövidke hajú, aztán később is énekeltél, és akkor voltál copfos, aztán később is énekeltél, és akkor voltál lófarkas, aztán később is énekeltél, akkor... befontad hajad, és masnit kötöttél, aztán később is énekeltél, és akkor váltál kontyossá...

(Most aztán tovább nem rajzolok, mert jól rajzolni nem tudok!) És fejed mindegyik állapota más-más dallal virágzott. Így nőttél föl, Édes Gyermekem, dalokban és fejekben, illetve dalokkal és haj-alakzatokkal: nagy örömünkre!”

A főntiekről versben:

*Haj! haj,haj,haj,haj, haj,
Copfos, kontyos haj!
Előbb mint a csirke tolla,
gyermekláncfű pamut-csokra,
aztán két szőrből font kobra,*

²⁸ Bihari gyermekmondókák. Bukarest, 1982. 125–126.

aztán szőke csikó farka...

haj, haj, haj!

Most más, mint tavaly.

Az áthallás, a rokonság nyilvánvaló. Egy ismert bordal, ívónóta néhány változatát idézem:

Víz, víz, víz,
Nincsen olyan víz,
Mint a Bodrog-víz.
Harcsa, potyka lakik benne,
Szép menyecske fürdik benne.
Víz, víz, víz,
Nincsen olyan víz,
Mint a Bodrog-víz.

Bor, bor, bor,
Nincsen olyan bor,
Mint a mádi bor.
Melytől az úrfi szerelmes,
A kisasszony engedelmes.
Bor, bor, bor,
Nincsen olyan bor,
Mint a mádi bor.

„A szövegcsalád egyik előképe, egyben dallam rokona a *Fáj, fáj, fáj; fáj a szívem, fáj* kezdetű szerelmi dal, melyet a XIX. század legelejétől ismerünk” – írják jegyzetükben Csórsz Rumen István és Küllös Imola.

Fáj, fáj, fáj, fáj, Fáj a szívem, fáj!
Fáj a szívem teéretted,
Miólta megesmértelek,
Fáj, fáj, fáj a szívem, fáj!

A dal versformája előképül szolgált Vörösmarty Mihály *Haj, száj, szem* c., 1829 tájára datálható verséhez, amely közvetlen rokona lehet Juhász Ferenc versének is.

Haj, haj, haj,
Beh szép selyemhaj
Ez a leányhaj!
Bomlott fürti tengerében
Hattyuvállak fürdenek benn.
Haj, haj, haj,
Be szép selyemhaj
Ez a leányhaj.

Folklórváltozatait a XIX. század közepétől gyakran följegyzik. Arany János is említi *A magyar nemzeti versidomról* c. tanulmányában. A XX. századi népi feljegyzések a korábbi bordicsérő strófák variációján túl gyakran szerelmi-erotikus célozgatásokkal is kibővíthetnek, de asszonycsúfoló változatában is felgyűjtötték:

*Hej, bír, bor!
De jó ez a bor!
Ha jó borok nem volnának,
Félre kontyok sem állnának.
Hej, bír, bor!
De jó ez a bor!*

Pécska (Arad m.) Kálmány 1877, I. 173.²⁹

Hegedősénekek

1954-ben, újabkori történelmünk nehéz időszakában született a Dózsáról szőlő vallo-mása, *A TÉKOZLÓ ORSZÁG* című nagyméretű eposz. Miként az alcím mondja: „Egy ismeretlen vándor-költő krónikája 1514-ből”. Krónikás ének tehát a megmaradásért vívott küzdeletről, az élet– halál harcáról, a megmaradásról – a hősi múlttól. Arany Jánosnak a *Buda halála* című eposzához hasonlóan, itt is, sőt többször is megjelenik egy énekes, hegedős, énekmondó, hogy énekszóval jövendöljön, regéljen, meséljen.

Íme az egyik ének részlete, amelyet „karéjló kurucok közt citerát bolygatva... mond egy öreg paraszt”:

*Szagos sarjú-fűben, félkönyökre dűlvén,
a tegnap-időket bolyongja az elmém.
Ím, a nap felszárnyal,
nyúl arany-ujjával
habos szakállomba – habos szakállomba.*

*Ha szememhez ér, e virágtalan tőhöl,
a tejes ujjacska onnan visszahőköl,
odva harmatozik,
vizet virágozik
a bánatok kútja – a bánatok kútja.*

*Vascórral kivájták az én látásomat,
fonállal levarrták tuskós szemhéjamat.
Bár azóta látok
egy másik világot,
akár a próféták – akár a próféták.*

²⁹ RMKT XVIII. sz. Közköltészet 2. (Sajtó alá rendezte Csórsz Rumen István és Küllös Imola) Bp., 2006. 504–506.

*Vasfejű madarak karma dúlt fejemen,
vas-torkú hahota dobzódott könnyemen,
kő-tű-lomb lakója,
zöld águnk hernyója
kövér parancsára – kövér parancsára.*

A vak, öreg paraszt mondta ének a régi irodalomból ismerős formában szállt és szólt: amikor az ének és szöveg, a dallam és szöveg még szorosan összetartozott.

Az idézett versrészlet felező tizenkettes és hatos sorai így, vagy hasonló módon együtt található Apáti Ferencnek az 1520 körül keletkezett *Cantilena*jában (Feddő ének), és hasonló tördelt szerkezet található Balassi Bálint több énekében:

*Az régi jó kerályok míglen országlának,
Igazak valának az szegén országnak,
Az szent koronának hiven szolgálának,
Avval áldozának.*

Apáti és Balassi énekétől abban is különbözik Juhász Ferenc verse – de az 1950-ben, szintén felező tizenkettesekben íródott SÁNTHA CSALÁD-tól is –, hogy azok folyamatosságát a sorok tördelésével megbontja, és ismétléssel, a rímek más elhelyezésével eleve-nebbé teszi a formát. Az *a, a, b, b, c, c* rímek az ismétléssel és tördeléssel úgy hatnak, mintha a költő belső rímeket s asszonáncokat használna.³⁰

*

A TÉKOZLÓ ORSZÁG című eposzba később egy Mária-éneket (imát), majd hasonlóan a fenti részhez, egy másik hegedős-éneket is beiktat a költő. Itt és ekkor egy *sánta hegedős a kopott hegedűből hangot sikerít ki, s így gajdol a lakmározóknak*:

*Ti hadi népek,
lándsás vitézek –
Eja!
Kozsos parasztok,
megváltó arcok:
rám hallgassatok,
úgy vigadjatok –
Hej, jo jo jo jo!*

*Földet turkálók,
ganéjban hálók –
Eja!
Rágtatok lombot,
mint kecskebakok,
mast úgy röpdöztök,*

³⁰ Ide sorolható még Arany Toldijára, Tinódi némely históriás énekére emlékeztető, címében dedikációval ellátott 1971-es vers is: 1971. MÁJUS 20-ÁN, REGGEL KILENC ÓRAKOR, MÁTRAHÁZÁRÓL, JUHÁSZ FERENCNÉ, ERZSIKÉNEK, AKI NEM ÍR LEVELET.

*mint sugár fecskék –
Hej, fa la la la!*

*Mastan vigadjunk
mast ne alugjunk –
Eja!
Este fekügyünk,
ébren őrködjünk,
reggel ismétlen
harcoljunk szépen –
Hej, jo jo jo jo !*

*Mast hahotázzunk,
borral komázzunk –
Eja!
Holnap öldössünk,
harcra szökdössünk,
fürge dárdával vesét átvessünk –
Hej, fa la la la! stb.*

Az idézett két részlet közül az utóbbi a mulatónótákkal tart kapcsolatot. Hogy pontosan melyikkel, arra a XVI–XVII. századból való kéziratos Vásárhelyi daloskönyvből tudunk példát hozni.

*Lakjatok vigan, igyatok batran, io, io, io,
az idő mondgya, gazda kíványa,
tölcsed, az pohárt, ne valyunk több kárt, fa la la la*

A *Vásárhelyi daloskönyvből* idézett mulatónóta utolsó strófája elárulja, hogy lakodalmi énekről van szó. (– A menyasszonynak s vőlegénynek... vonyak az tánczát gyönyerü notát...), amelynek elejét, alig-alig változtatva azon, Juhász Ferenc bedolgozott az eposzába. Az eredet, és a versben található átdolgozás is egy középkori, nyugat-európai táncformának, a *volta-gagliarda* táncdallamnak szótagszámát, ütemezését és ritmusát hűen, pontosan követi és őrzi.

A titok kapujában

Bertha Bulcsunak adott interjújában szólt Juhász Ferenc az un. magyaros versformák jelenkori érvényességéről, kérdéséről: „Nagyon izgat a költészeti gyakorlatban az a lehetőség – mondotta –, hogy az ember hangsúlyos, magyaros versformákban jelenkori tartalmakat érvényesen fogalmazzon meg. A magyar líratörténet egyik legnagyobb kérdése és föladata ez. A kérdés az, hogy ebben a vers-építési formában ki lehet-e fejezni a lényegét úgy, hogy a közlésmód nem válik múlt századivá. A XX. század lírájában egypáran megpróbálták már, régen Ady, Babits, aztán nagyon szépen gyakorolta Illyés Gyula, fontos kísérletei voltak Weöres Sándornak és Nagy Lászlónak is.”³¹

³¹ Bertha Bulcsu: Délutáni beszélgetések. Bp., 1973. 199.

E nevek közé – a szép kísérletek és megvalósulások sorába – odatehetjük Juhász Ferenc nevét és verseit is. Az összegyűjtött verseit tartalmazó két kötet lényegében erről ad számot, amelynek csúcsa a SZARVASSÁ VÁLTOZOTT FIÚ KIÁLTOZÁSA A TITOK KAPUJÁBAN.

E vers az Új Hang 1955. októberi számában jelent meg, akkor még Szarvas-ének címmel, de azt is tudjuk, hogy eredetileg Bartók volt a címe. Az idősebb költőtárs és kiadói lektor, Vas István azt írta e versről, hogy „nagy és győztes csatája az új magyar költészetnek”.

E hatalmas méretű költemény, egyik elemzője, Bonyhai Gábor szerint „az ősi, népi anyagot dolgozza fel hallatlanul bonyolult szerkezetté, egyesíti a modern európai költészet legnagyobb eredményeivel.”

Nem véletlenül vallotta Wystan Hugh Auden, a modern angol költészet egyik legnagyobb alakja azt, hogy „Noha egy szót sem tudok magyarul, s egy költeményről a fordítás sohasem adhat igazi képet, meg vagyok róla győződve, hogy... egyike a legnagyobb verseknek, amelyet az én időmben írtak”.

Lator László egy rádiós beszélgetésben e vers kapcsán a műköltészet és népköltészet viszonyára utalt: „Bizonyos, hogy minden jelentős költészet mögött, hol homályosabban, hol tisztábban, határozottabban ott érzik a népköltészet. Néhány nagy európai líra egy ősi, szerzőtlen (de akár azt is mondhatnám, hogy gazdátlan) monda – vagy mesevilágba gyökerzik. A legkifinomultabb tudós angol reneszánsz vagy barokk költők olykor meghökkenően közvetlen kapcsolatban vannak a kelta-breton ősköltészetrel, de emlegethetném a századunkbeli Yeatset vagy Dylan Thomast is. Nem folytatom a franciákkal, a németekkel: a középkoriak, ki-ki a maga módján, ugyancsak felszívták az éppen értékesíthető népköltési hagyományt. Minek mondjam el, hisz köztudott, hogy a romantika költői egy – így vagy úgy – meddőbbé váló irodalom közegében hogy érezték meg, légszomjasan, hogy újra mélyen be kell lélegezni a népköltészetet?”³²

A népköltészet felfedezése nálunk is a romantika korára esik, de az igazi felfedező Bartók és Kodály volt: a források kitisztítása, megtisztítása egyértelműen az Ő nevükhöz, kutató és felfedező munkásságukhoz kapcsolódik. Juhász Ferenc többször is utalt rá, hogy őreá, költészetére milyen óriási hatással volt Bartók, s így mennyit is köszönhet neki. Mivel falujában halott volt a népdal, annak megismerését, felfedezését is bizonyára Bartóknak köszönheti. A népköltészet belélegzését is, amelynek egyik közvetlen bizonyítéka és példája A SZARVASSÁ VÁLTOZOTT FIÚ.

E vers lényegében a népköltészet teremtődik újjá, lényegül át: a balladai sorokat, sorpárokat, az ősi nyolcasokat és hatosokat, az egész bonyolult szerkezetű verset át- és átjárja a modern mai ember (a költő) romantikus hite, de sötétben, tragikusan látó gondolatai is. Röviden azt is mondhatjuk, hogy ez a vers alapja, erre épül a szöveg, a párbeszéd.

Domokos Mátyás szerint a szarvassá változott kilenc fiú mítoszát Bartók „életsorsának és az európai történelemnek tragikus előérzetében (a művet 1930-ban komponálta) az elfajzott civilizatorikus emberi világból, az ellentmondásaival megbirkózni képtelen emberi társadalomból a természetbe való exodus, a tiszta forrásokhoz való menekülés kifejezésére” használja. Röviden: el e borzalmasnak ígérkező világból, vissza a természetbe!

³² Az idézett beszélgetés teljes szövege megtalálható In Domokos Mátyás–Lator László: Versről, költőkről. Bp., 1982. 208–233.

Juhász Ferenc költeménye mintha épp az ellenkezőjét mondaná: a versben „az a föl- ismerés visz föl az idő hegygerincére, hogy az emberi mikrokozmoszból, a falu világából való kiválás útja nem a természeti szabadság nosztalgiaerdejébe vezet, hanem a második világháború után kialakult világcivilizáció kellős közepébe, amelyet a zárótétel képei testésítenek meg. Egyszerűen azért, mert a világnak nincs más útja, mert hárommilliárd ember sorsa – közös fenyegetések és közös remények bölcsőjében – egyetlen közös sorssá forrt össze, amit nem lehet többé saját mikrokozmoszunkból, a faluszélről megérteni vagy áttekinteni, még kevésbé formálni vagy irányítani.”

A különbségtevés után az azonosságot próbálnánk néhány mondatban megfogalmazni. A közös, azonos – a forrásról, a kolindáról most ne beszéljünk – az átváltozás szépsége és döbbenete. Lator Lászlót idézzük újra: „A Cantata profana szarvassá vált legényei nemcsak mámoros élvezői erdők-hegyek szabadságának. Kárvallottjai, szenvedői is az átváltozásnak. Megnyerik a határtalant, de elveszítik az ismerős, meghitt embervilágot.”

Juhász Ferenc versének hőse – aki maga a költő, de lehetne bárki alkotó, művész, a XX. század második feléből – nem annyira az átváltozás döbbenetét érzi – az a versben szereplő Anyára marad! – hanem a megmásíthatatlan végzést. Átala s vele látjuk a Titkok Kapuját, de hogy azon túl mi rejlik – mit hoz a jövő az ember és az egész emberiség számára –, arról legtöbbször csak homályos sejtéseink, elképzeléseink voltak annak idején. Ezek mára, sajnos bizonyossággá váltak: az elárvult, magukra hagyott öreg szülők várva-várják haza fiaikat, akik többé nem térnek haza. Városlakók lettek, s a tiszta forrás emléket lassan mindannyian elfelejtik.

Befejezés helyett, az idő hegygerincén álló anya bánatát, hívószavát és fiú válaszát idézem:

*Édes fiát az anyja hívta,
messziről kiáltott:*

*gyere vissza édes fiam, ó, gyere vissza,
hagyd azt a kő-világot...*

*Te elveszett fiam, mégis gyere vissza,
szitakötő-szemű anyád virraszt érted.*

*Csak meghalni megyek, meghalni oda vissza,
meghalni megyek,
csak meghalni megyek édesanyám:
kiteríthetsz majd a szülői-házban,
eres kezeiddel megmoshatod testem,
mirigyos-szemhéjam lezárhatod csókkal.*

*S majd ha a húsom bomlik széjjel,
bűzben és virágban rothad a testem,
akkor leszek véred-ivó magzat,
akkor leszek a kisfiad újra,
mert az csak neked fáj, édesanyám,
jaj, csak neked fáj, édesanyám.*